

А. В. Семянькевіч

**МНОЖНАЛІКАВЫЯ НАЗВЫ НАБОРАЎ
У СУЧАНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ**

Субстантыўныя назвы набораў з'яўляюцца дыскусійнай лексічнай зонай у аспекце кваліфікацыі іх граматычнага статусу. Абумоўлена гэта тым, што некаторыя з іх маюць форму адзіночнага ліку (АЛ), напрыклад, *шашка* – *шашкі* ў адрозненне ад *шахматы*. Такія словы адносяцца да разраду канкрэтных назоўнікаў, спецыфікай якіх з'яўляецца іх злічальнасць.

Мэта даследавання – выявіць корпус назоўнікаў з агульнай семай ‘набор канкрэтных прадметаў’, якая рэпрэзентуецца ў беларускай мове толькі формай множнага ліку (МЛ); абгрунтаваць іх граматычны статус і ажыццявіць іх семантычную тыпалогію.

Пры вызначэнні граматычнага статусу назоўніка быў выкарыстаны прынцып пабудовы семантычнай лікавай парадыгмы слова (СЛП) – сукупнасці яго значэнняў, кожнаму з якіх адпавядае свая фармальная парадыгма ліку (парадыгматычны прынцып). Назоўнік кваліфікуецца як *pluralia tantum* (plt), калі ў яго СЛП, устаноўленай шляхам кампанентнага аналізу семантыкі на аснове лексікаграфічных дэфініцый, ёсць некарэлятыўныя множналікавыя семы. Поўны склад аўтаномных пазіцый СЛП слова выяўляецца з дапамогай сінтагматычнага прынцыпу – пабудовы дыягнастычных дыстрыбутыўных кантэкстаў. Напрыклад, так можа выглядаць СЛП назоўніка *шашка – шашкі*:

1) *шашкі* ‘назва набору аб’ектаў для гульні’ – plt (напрыклад, *у мяне ёсць розныя шашкі – і драўляныя, і пластыкавыя, і з каменю*);

2) *шашка – шашкі* ‘назва адзінкавага прадмета з набору і іх колькасці больш за аднаго’ – АЛ: МЛ (напрыклад, *згубілася адна чорная шашка – згубіліся дзве чорныя шашкі*);

3) *шашкі* ‘назва гульні’ – plt (напрыклад, *турнір па шашках*);

4) *шашка – шашкі* ‘назва кубіка спрасаванага выбуховага рэчыва і іх колькасці больш за аднаго’ – АЛ: МЛ (напрыклад, *падрыўнікі заклалі адну шашку – дзве шашкі*);

5) *шашка – шашкі* ‘пра тое, што мае форму, узор клетак’ – sgt = plt (напрыклад, *сукенка ў шашку – сукенка ў шашкі*).

Такім чынам, у семантычнай структуры назоўніка *шашкі* ёсць 3 множналікавыя семы, якія, аднак, не заўсёды знаходзяць адлюстраванне ў слоўніках, што і стварае праблему лексікаграфічнай атрыбуцыі такіх слоў.

Паводле прапанаванага прынцыпу са слоўнікаў агульнага, перакладнога і аспектнага тыпу было выбрана 39 лексічных адзінак, у семантычнай структуры якіх прысутнічае множналікавая сема ‘набор’ (выбіраліся толькі такія лексемы, якія не маюць указання на форму АЛ). Гэтыя назоўнікі паддаюцца семантычнай тыпізацыі.

1. Назвы страў (16 адзінак): *адваранкі, біточкі, вон-тон, вушкі, драчы, калдуны, крапанікі, крывянікі, манты, равіёлі, салонікі, сасіскі, тамалі, тэфталі, хачапуры, эмпанадас*. Да канкрэтных гастронамічных назваў варта аднесці тыя, якія ўяўляюцца ў мове дыскрэтна і таму могуць злічацца. Аднак злічальнасць іх мае розны характар, таму лексікаграфічная атрыбуцыя такіх адзінак з’яўляецца праблемнай зонай, як і вызначэнне іх статусу ў граматычных апісаннях. Сінтагматыку канкрэтных плуратываў падобныя назвы выяўляюць у значэнні ‘порцыя’ ці ‘від’. Напрыклад, кантэкст *Закажу двое біточкаў* можа мець значэнне ‘дзве порцыі біточкаў’ ці ‘два розныя віды біточкаў’, прычым складнікі стравы ўяўляюцца як асобныя штукі, якія таксама можна злічыць (*два біточкі*). Таму слоўнікі, як правіла, гастронамічныя

назвы тыпу *зразы, фрыкадэлькі, пельмені, купаты, каўбаскі, шкваркі* прэзентуюць формай МЛ як намінатыўнай з указаннем формы АЛ. Словы, выбраныя намі, не маюць указання на формы АЛ. Яны з'яўляюцца або запазычанніямі з рознай ступенню семантычнай і граматычнай асвоенасці, або вынікам метафарычнага пераносу (*вушкі, калдуны*). Марфемныя вытворныя (*адваранкі, крапанікі, крывянікі*) дэманструюць словаўтваральны тып, дзе форму МЛ трэба разглядаць як намінатыўную, “першасную”. У аспекце лексікаграфічнага прадстаўлення паказальным з'яўляецца слова *сасіскі*, якое ў ТСБМ (Тлумачальны слоўнік беларускай мовы ў 5 тамах) даецца як мнагазначнае, а ЛСВ ‘страва з сасісак’ пазначаецца паметай *толькі мн.* У беларускай мове такі метанімічны перанос у лексічнай зоне гастронамічных назваў мае рэгулярны характар, таму адлюстраванне яго рэпрэзэнтантаў у слоўніках патрабуе ўніфікацыі.

2. Назвы набораў прадметаў для гульні (7 адзінак): *арцабы, гарадкі, косці, куламескі, нарды, шахматы, шашкі*. Як ужо адзначалася, слоўнікі непаслядоўна фіксуюць гэта значэнне ў семантычнай структуры такіх назоўнікаў. У ТСБМ сема ‘набор прадметаў’ як аўтаномная вылучана ў дэфініцыях слоў *шахматы, косці, гарадкі*, аднак для апошняга слоўнік не дае граматычнай паметы, а лексему прэзентуе як *гарадкі, адз. гарадок*. Да гэтай рубрыкі варта было б аднесці і назоўнік *карты*.

3. Назвы набораў званочкаў (7 адзінак): *бразготкі, бомы, шаластуны, шамкі, шархунцы, шастуны, шарахаўкі*. Гэту лексічную групу слоўнікі таксама прадстаўляюць неаднастайна: *бразготкі* (ТСБМ *толькі мн.*), *бомы* (Граматычны слоўнік назоўніка *мн.*, ТСБМ *бомы, адз. (рэдка) бома*, Беларускарускі слоўнік 2003 *бома*), *шамкі* (ТСБМ *адз. няма*, Беларускарускі слоўнік 2012 *адз. няма*), *шарахаўкі* (Вялікі слоўнік беларускай мовы Ф. Піскунова без указання на форму АЛ), *шархоткі* (ТСБМ *шархоткі, адз. шархотка*). “Наборную” семантыку выяўляюць і словы *бігудзі, тэрмабігудзі*.

3.4 Назвы набораў тэкстаў (9 адзінак): *ведамасці, весці, запіскі, мемуары, прапілеі, працы, пытанні, уводзіны, успаміны*. Як бачна з прыкладаў, гэта рубрыка складаецца з вытворных семантычнага пераносу. Словы *ведамасці, весці, працы, прапілеі, пытанні* ўваходзяць у састаўныя намінацыі навуковых выданняў, словы *мемуары, уводзіны, успаміны* значэнне канкрэтных набываюць пры абазначэнні жанрава вызначанага твора ці яго часткі.

Агульнай рысай усіх множналікавых канкрэтных назоўнікаў з семантычным кампанентам ‘назва набору прадметаў’ з'яўляецца звужэнне іх колькасна-спалучальных магчымасцей (у параўнанні з плюратывамі тыпу *нажніцы, штаны*. У літаратурным варыянце мовы пры іх злічэнні часцей выкарыстоўваюцца квантыфікатарныя словы *набор, камплект, калода, порцыя, зборнік, экзэмпляр* і пад. Большасць з такіх назоўнікаў з'яўляецца вынікам рэгулярнага семантычнага пераносу ‘частка → цэлае’.

Такім чынам, пры вызначэнні граматычнага статусу назоўніка, які мае форму АЛ, мэтазгодна абапірацца не на ступень яе узуальнай ужывальнасці, а на семантычныя суадносіны форм АЛ і МЛ па ўсім складзе семнай струк-

туры лексеми. Пры такім падыходзе лексічная зона канкрэтных рІт з семай ‘набор’ значна пашырыцца. У практыцы лексікаграфічнага апісання субстантыўнай лексікі мэтазгодна вылучаць у іх семантычнай структуры такія ЛСВ, якія выяўляюць сістэмныя характарыстыкі функцыянавання форм МЛ.